

424 հազարակրամ 1 մեդր բարձր կրնայ վերցընել, ջերմութեան այս քանակութիւնը կանուանուի ջերմութեան միւնի, եւ 424 հազարակրամը 1 մեդր բարձրացընելը՝ ջերմութեան միւնի համարը կը կոչուի:

Ուրեմն եթէ 424 հազարակրամ 1 մեդր բարձրէն վար ինչայ, ընդհարած առեն այնչափ ջերմութիւն կը ծնանի, որչափ է ջերմութեան միւնի: Եթէ 2 մեդր բարձրէն ինչայ, կրկին ջերմութիւն կը ծնանի: Եւ յետը կը հանդիպի եթէ 848 հազարակրամը 1 մեդր բարձրէն ինչայ, կամ 1 մեդր արագութեամբ իւրաքանչիւր բուլետին յառաջ խաղայ: Եթէ 42,400 հազարակրամ կը ող շողեկաւայ կառախումբն, որ իւրաքանչիւր վայրկեան 1 մեդր արագութեամբ յառաջ խաղայ, անուոց արգելալը պնդելով կեցուի, անուոց վրայ ջերմութիւն յառաջ կուգայ, որուն քանակութիւնը 100 ջերմութեան միւնի հասար է: Կառախումբն ընդհանրապէս մէկ րոպէի մէջ 10 մեդրի արագութեամբ կը շարժի, անոր համար կառախումբն բովանդակ ջերմութիւնն է 10×100 , կամ $= 1000$ ջերմութեան միւնի: Ուստի կըրար անով 1000 հազարակրամ ջուր՝ 1 աստ. տաքցուիլ, կամ 10 հազարակրամ ջուր 100 աստիճան: Ով որ այս յառաջխաղացութեան քայլ առ քայլ շնտեսեցաւ, գիտաբաւ կրնայ համոզուիլ, որ 10 հազարակրամ եռացող ջուրն ըստ ամենայնի այնչափ շարժում ընդունած ըլլայ, որչափ ամբողջ կառախումբը:

(Հարմարութիւն)

ԳՐԱԿԱՆ

ՆՆՈՒՄՈՒՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ՀՈՅՈՒՆԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Եւսովոր բայց եւ ուրախալի երեւոյթ կ'ընծայէ մեզի Եւրոպայի ուսումնականաց մեր լեզուին եւ հին գրականութեան կամ նախնի մատենագրաց նկատմամբ բոլոր ընթացքն: Արդարեւ նմանօրինակ երեւոյթ կը նշմարուի նաեւ նկատմամբ այլ եւս արեւելեան հին լեզուաց եւ անոց գրականութեան. բայց ոչ նոյն աստիճանաւ՝ որչափ մերոյն վշան զի այլ գլխաւոր ազգաց լեզուներն ու գրականութիւնն ունեցած են դարերէ վեր միշտ մշակողներ, եւ եթէ կայ տարբերութիւն այժմու եւ յառաջուան վիճակին մէջ, այն է միայն՝ որ յարգի ժամանակս առաւել ընդարձակած է

մշակողներուն շրջանն: Իսկ հայկական մատենագրութեան համար կրնանք առանց չափազանցութեան ըսել թէ մի ծայրէն ի միւսն անցուած է:

Արդեամբք իսկ՝ ուր որ յառաջագոյն հազիւ սակաւաւորը ոմանք իրենց ուսման նիւթ կ'ընէին հայերէն լեզուն, ուր որ մինչեւ անցեալ դարուն վերջերը մեր մատենագրաց նշանաւորքն իսկ գրիթէ անծանօթ մնացած էին օտարաց, եւ բաց յազգայնոց՝ գոգցեալ ոչ որ անոնց մտադիր կ'ըլլար, այս դարուս առաջին կիսէն՝ իրենք բոլորովին հակառակ կերպարանք առած են: Այսօրուան օրս ոչ միայն բաւական յաճախութեամբ հայերէն լեզուի ուսման զբաղող օտարականք կան, այլ եւ հայակաւոր ծննդաւորս եւ համալսարանաց մէջ յատուկ դասատեսութիւնք կ'ըլլան, որոց ունիւնդիրք շնն այնչափ սակաւութիւն: Բայց առաւել եւս ակնյայտի է տարբերութիւնն ի մասին փութոյն եւ խնամոյն որ կը տարուի մեր ազգային մատենագրութեան:

Ի սկզբան սակաւաւորը ոմանք այս կամ այն գրութեան մտադիր ըլլալով, շատ չանցաւ՝ բազմացան զբաղողք հայկական գրականութեան, որ միշտ աւելի ծանօթանալով, եւ գլխաւորաւ բար բովանդակած պատմական տեղեկութեանց յարգն օրըստօրէ աւելի ծանցուելով, սկսաւ գրաւել բովանդակ ուսումնական աշխարհի մտադրութիւնն: Այսպէս բազմաթիւ մատենագիրք՝ մեր ազգային հին գրութեանց թարգմանութեան են անոնց վրայ քննական եւ քննադատական հրատարակութեանց նուիրեցին եւ կը նուիրեն իրենց գրիչներն:

Այսպիսի հրատարակութիւնք կ'ըլլան առաւելապէս ուսուցիչն (մեծաւ մասամբ ի ձեռն ազգային ուսումնականաց), գաղղիներէն, գերմաներէն լեզուաւ. բայց կան նաեւ բաւականապէս անգղիներէն եւ իտալներէն գրութիւնք: Ընդհանրապէս Եւրոպայի մէջ արեւելեան նիւթոց պարտադր շրջանաւոր գրութեանց գրեթէ ամէնն ալ ստեղծ մեր հին գրականութեան վերաբերեալ խնդրոց վրայ ըստ բաւականին ընդարձակ հասածներ կը բովանդակեն: Յասցաւ չին նաեւ նոյնպիսի նիւթոց զբաղող առանձնական գրութիւնք: Եւ թէպէտ կան նաեւ մատենագիրք որ իրենց ուսման եւ քննութեան նիւթ կ'ընեն մեր մատենագրութեանց կրօնական, վարդապետական, ծիսական եւ բանասիրական... մասունքը, բայց ընդհանրագոյն ուշագրութիւնն ուղղեալ է մասնաւորաբար մեր հին եւ միջինդարեան պատմագրաց եւ ժամանակագրաց:

Ուրախալի կոչեցինք Եւրոպայի ուսումնականաց իրենց մտադրութիւնը մեր լեզուին եւ գրականութեան դարձընեն, եւ իրաւամբ իսկ. որովհետեւ թող զայն՝ որ փոքր պարծանք չէ ազգի մը շատ դարձր յառաջ ծաղկեալ գրականութիւն եւ անուանի մասնագիրներն ունեցած ըլլալ, այնպիսի մատենագիրներ՝ զոր գիտութեամբք պայծառացեալ ազգք ժամանակին ոչ միայն օգտու գործածեն, այլ նաեւ յիշու անհրաժեշտ հարկաւոր համարին իրենց գրութեանց ամբողջութեան եւ կատարելութեան. — թող, կըրնա՞ն, զայս պարագայ՝ որ լոկ արտաքին ինչ է, — յայսմ մասին տեսնուած գործողութիւնը ներքին օգտակարութիւն եւս ունի: Ասան զի յիշեալ եւրոպական հրատարակութիւնք՝ գոնեայ ըստ մասին՝ իրենց հմուտ եւ ճիշդ քննութեամբքն եւ գիտական դիտողութեամբք բաւական լուսաւորութիւն կը սփռեն մեր՝ մասնաւոր հին պատմութեան մթին տեղերուն վրայ, առիթ կը մատակարարեն մտադրութիւն ընելու տարակուսական մասաց, եւ ի հարկին ճշգրտելու մօզներն, մեր սեպհական եւ օտար պատմագրաց տարբերութիւնը ըստ կարի իրարու հետ միաբանելու ձեռնտու կ'ըլլան: Չնայ խօսքի այն ոչ փոքր ծառայութեան վրայ զոր կը մատուցանեն, ծանօթացընելով այնպիսի գրութիւնքը՝ որ մեզի վերաբերի անմատոյց լեզուօր շարադրուած են, զնեյով առաջի մեր այնպիսի ձեռագիրներ՝ որ ոչ միայն հեռաւոր հրապարակական մատենագրարանաց մէջ, այլ նաեւ առանձնականաց քով կը գտնուին:

Բնական է որ այս լուսաւոր կէտերուն հետ խառն հանդիպին նաեւ ստուերներ. կ'ուզենք ըսել թէ նոյն օտարալեզու հրատարակութեանց մէջ երբեմն այլեւայլ նկատմամբ սխալ կարծիք, ծուռ հետեւութիւնք եւ չեն պակսիր, որ չափազանց քննադատական ոգին, հարեւանցի կամ միակողմանի տեսութենէ... կը ծագին: Մանաւանդ որ այսպիսի օտարազգի գրիչներէ ոմանք, հայերէնի՝ եթէ չըսենք բոլորովին անտեղեակ գեթ լիարկարարօր ծանօթ ըլլալով, իրենց գատաստանին հիմն կ'առնեն այս կամ այն (հին կամ նոր, հայ կամ օտար) հեղինակի մ'անճիշդ կամ վերպական կամ միակողմանի կարծիքն, որով ի հարկէ նոյնպիսի կ'ըլլայ նաեւ հետեւութիւնն զոր կը հանեն: Բայց նոյն իսկ այս պարագայն մեզն համար զուրկ չ'ըլլար օգտակար ազդեցութենէ, եթէ միայն գիտնալք ըստ պատշաճ գործածել:

Ըսածնիս բացատրենք: Բնական է որ ամե-

նայն բանասէր Հայ հետաքրքրութեամբ եւ յօժարութեամբ իսկ կարդայ իւր ազգին վրայ հրատարակեալ գրութեանքը, մանաւանդ երբ առաջի իւր ունենայ օտար ուսումնականի մը հեղինակութիւնն: — Արդ առաջին եւ ընդհանուր ազդեցութիւնն՝ որ կը պատճառի Եւրոպայի ուսումնականաց մեր հին մատենագրութեան այնչափ կարեւորութիւն տալ տեսնելէն, այն է՝ որ ամէն կրթեալ Հայ առ հասարակ առաւելագոյն փոյթ տանի ուսման մատենից նախնեաց, իբրեւ իւր յատուկ հայրենական ժառանգութեան, ամօթ համարելով զօտարս տեսնել իրմ աւելի նախնախնեանցի նոյն ուսման: Բայց զըլլաւորաբար ազգային գրագէտք պէտք է որ այս երեւութէն յորդորին իրենց գրիչները նոյնպիսի նիւթոց նուիրելու, զանալով՝ իւրաքանչիւր ըստ իւր չափուն եւ ըստ իւր յատուկ ուսման ճիւղին՝ տարածել անոնց վերաբերեալ տեղեկութիւններն: Այս ազդեցութիւնն իրօք ալ կը տեսնուի վերջին տարիները, որովհետեւ թէ շրջմանոր գրուածովք եւ թէ առանձին երկասիրութեամբք հետզհետէ նոյնպիսի հրատարակութիւնք կ'ըլլան, որոց հեղինակք ըստ մասին օգուտ կը քաղեն, ըստ մասին առիթ կ'առնուն օտարալեզու գրութիւններէն:

Խօսքս ամիսիսելով նոյն վերին հեղինակութեանց մէջ ուրեք ուրեք տեսնուած անձնութեանց, վերպական կարծեաց, խիստ կամ չափազանց գառաքնութեանց... կը զուգնեք որ այս եւս՝ ինչպէս ի վեր անգր յիշատակեցինք՝ օգտակար ազդեցութիւն կրնայ ունենալ, բաւական որ մերազգի մատենագիրք նոյն նկատմամբ զգուշաւոր եւ խոհեմական ընթացք բռնեն:

Եւ Բնէ կը զգուշաւորութիւնն ու խոհեմութիւնն յայսմ մասին: — Վերջիշեալ գրութիւնք կրնան առիթ տալ երկու իրարու առակ ծայրից միոյն մէջ իյնալու: Այս ծայրերէն մին այն է՝ առանց քննութեան եւ հիմնական հետազոտութեան հաւաքը ընծայել անոնց ամէն բովանդակման, բոլորովին անձնատուր ըլլալ անոնց եւ նկատել իբրեւ անսխալ պատգամ, լոկ անոր համար՝ վասն զի եւրոպական ուսումնականաց կարծիք ու դատաստանք են, վասն զի նոր ինչ կը զուգնեն: Իսկ միւսը՝ թեթեւութեամբ եւ արհամարհութեամբ մերժել ինչ որ հակառակ կ'երեւայ կամ իրօք հակառակ կ'ելլէ ցայտմ մեր մէջ առ հասարակ տիրող կարծեաց, ներուիմեզ ըսել՝ երբեմն նաեւ նախապաշարմանց:

Արդ մեր մատենագիրներէն պահանջեալ զգուշաւորութիւնն ու խոհեմութիւնն՝ որ ըսինք,

այն պիտի որ ըլլայ՝ որ նոյն երկու հակառակ ուղղութիւններով եւ ոչ ի մին շեղելով, միջին ճանապարհը բռնեն, ուշի ուշով քննեն իրաց բովանդակ ճանդամները, մի ըստ միովէ կշռեն ի թերեւ յընդգծեց ցոյցներն ու պատճառները, եւ թող տալով ամեն միակողմանի տեսութիւն, ամեն կողմնակալութիւն եւ կանխակալ կարծիք, հիմնական քննադատութեամբ քննեն ստուգել եւ երեսն հանել բուն ճշմարտութիւնը։ Վասն զի ինչպէս ծագական եւ առեւելոյց ցոյցերէ եւ սոփիստական պատճառաբանութիւններէ բռնուելով՝ ամեն նորութեանց հետեւել, նոյնպէս ծագելի կ'ըլլայ պնդել եւ պաշտպանել կարծիք մը այն հիման վրայ յիշելով թէ այսպէս բանն ու սորված ենք, թէ այս կամ այն որ տարիներ կամ նաեւ դարեր յառաջ պայսել աւանդած է։

Տարակոյս չկայ որ ազգային իրողութեանց վրայ հրատարակուող ծուռ եւ անճիշդ կարծիքներն ուղղելն ու ճշգրէլ նուիրական պարտք է ամեն գիւրութիւն եւ կարողութիւն ունեցողին, եւ ի նոյն ձեռնամուխ ըլլողին պատիւ կ'ընէ։ Բայց այս գովելի գործը գովութեամբ եւ պատուով գլուխ հանելու համար՝ այնպիսի խնդրոց վրայ հիմնական տեղեկութիւն, անկողնակալ դատաստան, ուղիղ քննադատութիւն... կարեւոր է։ Ասոնց պակասութեանը ի նոյնպիսին միջամուխ ըլլալով՝ պատշապանել ուզուած գառնի աւելի կը փնտսէ քան թէ օգուտ կը բերէ։

Հատածիս վերջ կու տանք ծանուցանելով թէ յայտ մասին մեր ռուսաձեռնանաց նիւթ մատակարարելու եւ փոքր ձեռնհասութիւն մատուցանելու համար, կ'ուզենք Հանդիսիս միջոցաւ տեղեկութիւն տալ եւրոպական առանձին գերմաներէն՝ լեզուաւ հրատարակեալ ազգային մատենագրական նիւթոց վրայ, երբեմն լոկ ծանօթացրելով կամ բովանդակութիւնն հաղորդելով, երբեմն եւս անոնց վրայ մեր խորհրդածութիւնքն յաւելով։

Հ. Ղ. Յ.

ԳԻՏԱԳՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Զերմարտախի Հայր, խմբագիր Ամսթրայ Համդիսի։

Մտակալ, 17 (29) Մարտի 1887.

Արդարով Հռոմէոսէ կ'ըլլուի մի համառօտ տեղեկութիւն ֆելիքս Նէֆի «L'Arménie chrétienne et sa Littérature», հրատարակութեան մասին, աւելորդ չեմ համարում հարցազել Ձեզ իմ գիտողութիւններէդ մինը դոյն աշխատութեան վերաբերեալ։ Ընդհանրապէս, ինչպէս իրաւացի նկատում է

Հ. Գ. Գ., պատկառելի հեղինակը լաւ ծանօթ է Հայոց հին դարակալութեան։ Այս պատճառով եւ կարծում եմ որ այն վերկալը, որի վրայ ես կը հրաւիրեմ՝ ներողամտ ընթերցողն ուշադրութիւնը, յառաջադէմ է միայն ծերունի գիտնականի անզուշտութիւնից։ Ահա այդ ակամայ սխալ եւութիւնը, իր գործի 316 էջում ֆելիքս Նէֆի խօսելով Վահ. Մամիկոնեանի մասին, մէջ է բերում հետեւեալ հատուածը. «Cet homme illustre (Վահան Մամիկոնեան), dit Lazare de Pharbe qui l'avait connu personnellement, le plus grand général, le plus fin politique et le plus vertueux patriote dont l'Arménie puisse s'enorgueillir, gouverna près de trente ans sans exciter le plus léger blâme. Il augmenta la prospérité du pays, releva l'honneur national, le fit estimer de tous les peuples voisins, et mourut enfin, à l'âge de soixante-dix ans, l'an 510, regretté de sa nation, pleuré de ses amis, en laissant à son digne frère Vart l'héritage de son administration et de ses vertus patriotiques.» Յայտնի է որ Վազար փարպեցին իր պատմութիւնը գրել է Վահան Մամիկոնեանի հրամանով եւ պէտք է ենթադրել, նորա կենդանութեան ժամանակ, Վահանի մահուան մասին, հետեւաբար, Վազարը իր գործի մէջ ոչինչ չէ յիշել, թե որ տեղից է քաղել ֆելիքս Նէֆի վերեւ բերած հատուածը, մինք չը գիտենք։ Այսպէս թէ այնպէս, կրկնում ենք, այդ հատուածը փարպեցու պատմութիւնից քաղուած լինել չէր կարող։

Բարեհաճեցէք, Գերազատիւ Հայր, մի անկիւն շարհէլ Հռոմէոսէ կ'ըլլուի այս փոքրիկ նկատողութեանս։

Ընդունեցէք խորին յարգանացս հաւաստիքը։

Մեամ Խոնարհ Ժառայ

ՆՍՈՒՆԻ ՄՍԱՍԹԵՆ

Հարգելի Վահանկազարին այս ուղիղ գիտողութեան վրայ պէտք ենք յաւելուլ քանի մը խօսք եւ լուծում տալ իւր տարակուսանաց. «Թե որ տեղից է քաղել ֆելիքս Նէֆի վերեւ բերած հատուածը, մինք չը գիտենք»։ Ասով գիտողութիւնը կ'ամբողջանայ, եւ կ'արգարանայ Յ. Վահանկազարին կարծիքն՝ որ կ'ընէ. «Ես կարծում եմ որ այն վերկալը... յառաջանել է միայն ծերունի գիտնականի անզուշտութիւնից», եւ ստուգիւի միջն աւել։

Ծանօթ է գիտնականաց՝ թէ Նիշնէի Վառ. Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմի պատմութիւնն ունի ի մէջ այլոց՝ նաեւ գաղղիներէն թարգմանութիւն մը ի Գրիգոր Կարապետ Վէ գաղաւթաճեան, այս վերնագրով՝ Soulèvement national de l'Arménie chrétienne au Ve siècle contre la loi de Zoroastre, par M. l'abbé Grégoire Kabaragy Garabed, Paris, 1844, զոր կը յիշատակէ, ինչ-